The Right to Art and Identity for Children from the Perspective of Persian Poetic Texts (Poems by Hafez, Rumi, Saadi, Ferdowsi, etc.)

Shahriar Shadigou[1], Fariba Parvaneh[2], Mehri Toutounchian[3]

Abstract

In today's society, the issue of identity is a fundamental issue in childhood, because if we do not pay attention to it, the current and future generations will suffer from imbalance and confusion. The present study aims to investigate the right to art and identity for children from the perspective of Persian poetic texts (poems of Hafez, Rumi, Saadi, Ferdowsi, etc.). The research method is qualitative analysis in the form of library and using the technique of taking notes and using theoretical sources and theory about children's identification According to the obtained results, it can be said that the identification of children in contexts such as family, society and education system is emerging, so its development depends on the development of these contexts. Therefore, when researchers address the issue of child identification, they provide the means for the development of individuals first and then for the development of society. Attention to the rights of children in various dimensions is also in the focus of attention of different societies and religions in the world, so that various laws in this field have always been approved by various organizations and institutions.. Recognizing a child's art, literature, and identity as fundamental rights has an important role in the process of forming his or her identity. Parents are the first and closest reference to the rights of children in all aspects of education and identification, and certainly an informed parent can provide the most

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
Email: kamyar137884@gmail.com

2. Instructor, Department of Social Sciences Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

3. Associate Professor, Department of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Original Article Received: 24 Aug 2019 Accepted: 2 Dec 2019

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

and most useful help to his or her child. The study of art in Persian poetry also reveals the influence of art on human mental development, moral development and attention to physical dimension.

Keywords
Art, Children's Rights, Childhood, Identity, Persian Literature

Please cite this article as: Shadigou SH, Parvaneh F, Toutounchian M. The Right to Art and Identity for Children from the Perspective of Persian Poetic Texts (Poems by Hafez, Rumi, Saadi, Ferdowsi, etc.). Child Rights J 2020; 2(5): 129-160.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

حق بر هنر و هویت برای کودکان از منظر متون منظوم فارسی

(اشعار حافظ، مولانا، سعدی، فردوسی و...)

شهریار شادی‌گو[۱]

فریبا پروانه[۲]

مهری توتونچیان[۳]

چکیده

در شرایط امروز جامعه مسأله هویت در دوران کودکی مسأله‌ای اساسی است، زیرا در صورت عدم توجه به آن نسل فعلی و آینده را دچار عدم تعادل و سردرگمی خواهد کرد. پژوهش حاضر با هدف بررسی حق بر هنر و هویت برای کودکان از منظر متون منظوم فارسی (اشعار حافظ، مولانا، سعدی، فردوسی و...) انجام گرفته است. روش پژوهش از نوع تحلیل کیفی به صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از تکنیک فیش‌برداری و استفاده از منابع نظری و تئوری درباره هویت‌یابی کودکان می‌باشد با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان گفت هویت‌یابی کودکان در بسترهایی چون خانواده، جامعه و نظام تعلیم و تربیت پا به عرصه وجود می‌گذارد، لذا گسترش آن در گرو توسعه این بسترهاست. بدین‌جهت هنگامی که پژوهشگران موضوع هویت‌یابی کودکان را می‌کاوند، ابتدا زمینه رشد و توسعه افراد و سپس توسعه جامعه را فراهم می‌آورند. توجه به حقوق کودکان در ابعاد مختلف نیز در کانون توجه جوامع و ادیان متفاوت در دنیا قرار دارد، به طوری که همواره قوانین متعدد در این زمینه از سوی سازمان‌ها و نهادهای مختلف به تصویب رسیده است. شناخت حق بر هنر، ادبیات و هویت کودک، به عنوان حقوق اساسی او

---

۱. استادیار، گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)
Email: kamyar137884@gmail.com

۲. مربی، گروه آموزشی علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۳. استادیار، گروه حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

نوع مقاله: پژوهشی **تاریخ دریافت مقاله:** ۱۳۹۸/۶/۲ **تاریخ پذیرش مقاله:** ۱۳۹۸/۹/۱۱

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

نقش مؤثری در فرایند شکل‌گیری هویت کودک دارد. والدین اولین و نزدیک‌ترین مرجعی هستند که باید حقوق کودکان را در تمامی موارد اعم از آموزش و هویت‌یابی رعایت نموده و مسلماً در این زمینه یک پدر و مادر آگاه بیشترین و مفیدترین کمک را می‌تواند به فرزندش ارائه دهد. همچنین بررسی هنر در اشعار فارسی بیانگر تأثیر هنر بر پرورش شخصیت و هویت‌یابی کودکان و تکامل اخلاقی و توجه به بعد جسمانی انسان است.

واژگان کلیدی

هنر، حقوق کودکان، دوران کودکی، هویت‌یابی، ادبیات فارسی

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

مقدمه

هنر یکی از مقوله‌های جدی فرهنگی در هر جامعه‌ای است و اندیشمندان و محققان آن را عالی‌ترین شکل فعالیت معنوی انسان می‌دانند. طبیعی است که وقتی این فعالیت معنوی انسان امکان رشد بیابد، در غنابخشیدن به فرهنگ جامعه کاربردی عظیم خواهد داشت. همچنین هنر یکی از بارزترین جلوه‌های اسرارآمیز فرهنگ و تمدن انسانی است که همواره بر حیات انسانی سایه افکنده است. هر جا کاوش‌های تاریخ تمدن و باستان‌شناسی، نشانی از تمدن و فرهنگ بشری و تجلی آن کشف می‌کند، در هر سرزمینی که تمدنی به عرصه ظهور می‌رسد، آثار و مظاهر گوناگون هنری، اعجاب پژوهش‌گران تاریخ تمدن و هنر را برانگیخته است و رموز ناپیدای آن، حکیمان را به اندیشه و تأمل فرو برده است. پژوهشگر تاریخ هنر، با مطالعه آثار هنری و جلوه‌های آن، سیمای روشنی از تمدن و فرهنگ بشری در سرزمین‌های پیشین به نمایش می‌گذارد. هنر، از اسرار آفرینش و حیات فرهنگی انسان است که اندیشمندان علوم انسانی را به پژوهش بیشتر فرامی‌خواند. انسان برای زندگی اجتماعی خویش، نیازمند امنیت جسمی، روحی، اقتصادی و... است. حقوق کودکان نیز که پایه و اساس رشد جسمی، عقلی و اجتماعی آنان است، از همان سال‌های نخست زندگی، آغاز می‌شود. با توجه به وضعیت خاص خود به لحاظ جسمی و روحی، نیاز به حمایت و مراقبت‌های ویژه‌ای دارند. این اقدامات باید مفهوم و قالب متناسبی یافته و با توجه به ناتوانی کودکان برای استیفای مستقیم حقوق خویش، جنبه‌های حمایتی وسیعی یابد، به گونه‌ای که بزرگسالان، الزام ناشی از حمایت آنان را کاملاً احساس‌کنند. بنیان‌های هویتی افراد معمولاً در کودکی و در شرایطی که تسلطی بر شکل‌گیری هویتی خود ندارند، شکل می‌گیرند. بنابراین حمایت از هویت کودک از اهمیت بالایی برخوردار خواهد بود. امروزه مسأله غامض و پیچیده هویت یکی از مشغله‌ها و دغدغه‌های فکری بسیاری از متفکران دینی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دولتمردان و هنرمندان شده است. چالش‌های هویتی امروزه سرنوشت سازند، هویت پیش‌شرط هر نوع عمل به ویژه عمل اجتماعی و شرط لازم توسعه است، داشتن یک هویت مشخص و مستقل برای افراد یک

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

کشور نه‌تنها عنصر اصلی زندگی افراد تلقی می‌شود، بلکه به زندگی فردی و اجتماعی انسان معنی می‌دهد و آن را از پویایی خاصی برخوردار می‌نماید. شرط اصلی نیل به توسعه پایدار در یک کشور تربیت نیروی انسانی کارآمد با گرایش‌های لازم فرهنگی، هنری، ادبی و اجتماعی می‌باشد. بنا به نظر لئونارد بایندر اگر کشوری بخواهد به رشد و توسعه برسد باید پنج بحران: ۱ـ هویت؛ ۲ـ مشارکت؛ ۳ـ نفوذ؛ ۴ـ مشروعیت؛ ۵ـ توزیع را پشت سر بگذارد. به زعم وی وجه تمایز کشورهای توسعه‌یافته صنعتی و کشورهای در حال توسعه آن است که آنان در گذشته به طریقی موفقیت‌آمیز بحران‌های فوق به ویژه بحران هویت را پشت سر نهاده‌اند (۱). پیشینه پژوهش‌های مرتبط با موضوع این مقاله را می‌توان در دو بخش قرار داد: ۱ـ بخش نخست مربوط به پژوهش‌هایی است که با محوریت حقوق کودک، نقش هنر بر هویت‌یابی و تربیت کودک را مورد بررسی قرارداده‌اند؛ ۲ـ بخش دوم تحقیقاتی است که در حوزه ادبیات فارسی، هنر و هویت را مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی از آثاری که به توصیف و تحلیل حقوق کودک و نقش هنر بر هویت‌یابی کودک پرداخته‌اند عبارتند از: زینب رخش خورشید (۱۳۹۵ ش.) که در مقاله‌ای با عنوان «نقش هنر در تربیت و یادگیری رفتارهای اجتماعی کودکان» به بررسی نقش هنر به عنوان پایه آموزش کودکان پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که آموزش هنر یکی از ابزارهای مؤثر و کارآمد تربیتی و عامل مهم در شناسایی استعدادهای دانش‌آموزان و پرورش آن‌ها در مسیر صحیح می‌باشد (۲). محمد مهدی مقدادی (۱۳۹۵ ش.) در مقاله «بررسی فقهی حق هنر برای کودک» بر اساس قواعد شریعت اسلامی و آموزه‌های فقه اهل بیت (ع) ضمن بررسی مبانی هنر برای کودکان به مثابه یک حق و تبیین احکام و قلمرو آن بر اساس نظام فقهی کودک به این نتیجه رسیده است که حق هنر برای کودک بر مبنای تردیدناپذیری استوار است (۳). سمانه سلحشور و زهره مرتضوی (۱۳۹۷ ش.) در مقاله «عناصر هویت و فرایند هویت‌یابی در کودکان پیش دبستانی در بستر فرهنگ اسلامی ـ ایرانی» نشان می‌دهند میان هویت کودکان و بستر فرهنگی رابطه وجود داشته و بعد روانی ـ اجتماعی و فرهنگی هویت کودک از بقیه ابعاد آن مهم‌تر می‌باشد. همچنین مهم‌ترین عناصر هویت‌ساز

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

کودکان قصه، داستان، شعر و تصویر می‌باشند (۴). فرشته پورجعفر و عصمت بدخشان (۱۳۹۷ ش.) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مفهوم هویت کودک، نحوه شکل‌گیری و نقش خانواده در هویت‌یابی اسلامی کودکان» کودکان را به عنوان کنشگران اجتماعی معرفی کرده‌اند که خانواده در شکل‌گیری هویت اسلامی آنان نقش مهمی دارد (۵). جنیفر ماندی و همکاران (۲۰۱۴ م.) در مقاله‌ای با عنوان «ساخت هویت فرهنگی از طریق هنر» به این نتیجه رسیده‌اند که آثار هنری کودکان بر درک آنان از زندگی و فرهنگ تأثیر دارند (۶). در بخش دوم پرداختن به مسأله هویت و هنر و بررسی آن در حوزه ادبیات فارسی تاکنون دستمایه پژوهش‌های متنوعی بوده است که می‌توان به برخی موارد اشاره کرد؛ مریم سلیقه (۱۳۹۷ ش.) در مقاله «نقش هنر و ادبیات، شعر و داستان در فرآیند هویت‌یابی کودکان» قصه را به عنوان اثری هنری برای کشف هویت و معنای زندگی کودک می‌داند (۷). معصومه نورانی (۱۳۹۷ ش.) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش ادبیات (داستان و شعر) در تثبیت هویت کودکان ایرانی» نتیجه می‌گیرد به کمک یک داستان یا شعر خوب به راحتی می‌توان ابعاد مختلف هویت را به مخاطب شناساند و او را در جهت یافتن هویت درست یاری نمود (۸). مهناز احمدی و مریم عابدی (۱۳۹۷ ش.) در مقاله‌ای با عنوان «نقش ادبیات به عنوان سرمایه ملی ـ معنوی در شکل‌گیری هویت ملی کودکان» به این نتیجه رسیده‌اند که کودکان پیش‌دبستانی از طریق ادبیات شنیداری و تصویری به هویت ملی خود دست یافته و این امر در سنین پیش‌دبستانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (۹). طاهره ستاریان (۱۳۹۸ ش.) در مقاله «نقش هنر و ادبیات در فرایند هویت‌یابی کودکان» به این نتیجه رسیده است که هنر و ادبیات به عنوان عناصر میانجی در فرآیند هویت‌یابی کودک به خوبی کمک می‌کنند (۱۰). بررسی اجمالی پیشینه ارائه‌شده مؤید این مطلب است که تاکنون پژوهشی در خصوص حق بر هنر و هویت برای کودک از منظر شعر فارسی انجام نپذیرفته است و این پژوهش در نوع خود جزء اولین‌ها به شمار می‌رود. دوره کودکی برای ایجاد تعادل روانی و جلوگیری از پراکندگی شخصیت و مقوله هویت‌یابی، دوران بسیار مهمی است. در شرایط امروز جامعه اگر به مسأله هویت دردوران کودکی به

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

درستی پرداخته نشود، نسل فعلی و آینده را دچار عدم تعادل و سردرگمی خواهد کرد. هویت کودکان از جمله مباحثی است که پژوهشگران بیشتر از قبل برای آن ارزش قائلند. در این راستا توجه به عناصر هویت‌ساز، در جهت کمک به شکل‌گیری و تقویت هویت کودکان امری ضروری است. حق بر هنر کودک یکی از موضوعات مهمی است که اندیشمندان معاصر در زمینه آموزش کودکان در سطح جهان به اهمیت آن اذعان دارند. بسیاری از مطالعاتی که تاکنون انجام گرفته است، در خصوص حقوق کودک و یا هویت او به تنهایی انجام گرفته است، اما در هیچ یک از آن‌ها به حق بر هنر و هویت برای کودک از منظر ادبیات فارسی توجه نشده و کمبود پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در زمینه حق بر هنر، ادبیات و هویت‌یابی کودکان با توجه به ابعاد مختلف حقوق کودک احساس می‌گردد. بنابراین خلأ پژوهشی موجود در زمینه بازنمایی حق بر هنر و هویت‌یابی کودک و اهمیت آن از منظر ادبیات منظوم فارسی از سویی و ضرورت تأثیر پژوهش‌های علمی بر پیشرفت جامعه، محققان را به سمت پژوهش علمی در این خصوص رهنمون ساخته است، لذا پرسش اصلی این تحقیق این است که حق بر هنر و هویت برای کودکان از منظر منظومه فارسی با تأکید بر اشعار حافظ، مولانا، سعدی و فردوسی چگونه شکل می‌گیرد؟

چارچوب مفهومی پژوهش

دوره کودکی مهم‌ترین دوره زندگی است، زیرا بیشترین نقش را در شکل‌گیری هویت انسان دارد. در این دوره کودک روابط اجتماعی خود را شروع می‌کند. به عقیده کلبرگ، کودکان «فیلسوفان اخلاق» هستند، زیرا معیارهای اخلاقی آن‌ها از تأثیر متقابل رشد شناختی و محیط اجتماعی شکل می‌گیرد (۱۱). بر پایه نظریه اریکسون، اگرچه تفاوت‌های خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی در رشد شخصیت و هویت آدمی تأثیر بسیار می‌گذارد، اما بخش پراهمیتی از شخصیت فرد، به ویژگی‌های محیطی وابسته است که کودک در آن رشد می‌کند. محیط زندگی در «من برتر» کودک ظهور می‌یابد

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

و در همین محیط «خود مطلوب کودک» توسط والدین ساخته می‌شود (۱۱). بنابراین چگونگی شکل‌گیری هویت و جنبه‌های گوناگون آن در هر فرد به وضعیت رشد روانی ـ اجتماعی دوران کودکی او مربوط می‌شود. یکی از راه‌های صحیح تربیت کودک برای پاسخ به سؤالات او درباره خویش، استفاده از هنر است.

۱ـ تعریف هنر

ذات و نفس هنر، امری معنوی و انسانی است و همانند ادب و عرفان، از معارف ذوقی و شهودی به شمار می‌آید و نوعی علم حضوری است، نه حصولی و در حوزه مفاهیم و تصورات ذهنی نمی‌گنجد. در لغت‌نامه دهخدا هنر در لغت به معنای علم و معرفت، دانش، فضل و فضیلت و کمال، کیاست، فراست و زیرکی آمده است (۱۲). در فرهنگ فارسی معین به معنای پیشه و صنعت و تقوی و پرهیزکاری تعریف شده است (۱۳). به رغم آنکه مفهوم اصطلاحی هنر بسان مفهوم علم امری بدیهی و شناخته شده برای همگان به نظر می‌رسد، اما نگریستن دقیق‌تر در مفهوم آن نشان می‌دهد که هنر از جمله مفاهیم ظریف و دقیقی است که ارائه تعریف و تصویری گویا از آن کاری دشوار است. هنر حاوی اطلاعاتی راجع به جامعه است، مثلاً لبخند تصویرشده در نقاشی‌ها بازتاب نگرش‌های اجتماعی موجود است (۱۴). از نظر منشأ و خاستگاه ظهور و بروز هنر می‌توان هنر را یک فعالیت انسانی بر مبنای احساسات دانست که آگاهانه و به کمک علائم، احساسات و آفرینش صور لذت‌بخشی که فرد تجربه کرده است، حس تشخیص زیبایی را به دیگران منتقل می‌کند. هنر از نظر شیوه و روش انعکاس آثار هنری وسیله‌ای است برای این‌که حقایق را به صورت غیر مستقیم بیان نماید. پس زبان هنر بر عنصر تخیل استوار است. از نظر تجلی و تبلور بیرونی آثار هنری زبان هنر می‌تواند اندیشه‌ها و عواطف فرد را از طریق آواها به صورت «شعر»، «نثر»، «نقاشی»، «موسیقی» و... به منصه ظهور برساند. از این نظر هنر تجلی احساسات نیرومندی است که انسان آن‌ها را تجربه کرده است، این تجلی ظاهری به وسیله خط‌ها، رنگ‌ها، حرکات و اشارات، اصوات و کلمات صورت می‌پذیرد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

۲ـ تعریف هویت

هویت (Identity) در فرهنگ معین، به معنای شخصیت، ذات و حقیقت چیزی آمده است (۱۳). در فرهنگ عمید، شخصیت، ذات، هستی، وجود و حقیقت شئ یا شخص که مشتمل بر صفات واقعی و ذاتی او باشد، آمده است (۱۵). جنکینز دو معنای اصلی را برای واژه «هویت» بیان می‌کند: ۱ـ معنای اول آن بیانگر مفهوم تمایز است که با مرور زمان، سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد؛ ۲ـ معنای دوم آن به مفهوم تشابه مطلق است. بنابراین مفهوم هویت (به معنای اصطلاحی آن) به ویژگی‌هایی اشاره دارد که موجب تشخیص فرد می‌گردد (۱۶). این کلمه در واقع به ویژگی یکتایی، فردیت و تفاوت‌های اساسی که یک شخص را از همه افراد دیگر متمایز می‌کند، اشاره دارد. بدین ترتیب در نگاه اول توجه مفهوم هویت معطوف به خود است، در حالی که معنای این مفهوم در قالب جامعه مشخص می‌شود و ما بر اساس ارتباط خود با دیگران و جامعه به آنچه هستیم بدل می‌شویم. هویت اجتماعی به عنوان مبنایی برای آشکارساختن شباهت‌ها، تفاوت‌ها، امکان برقراری ارتباط معنی‌دار و مستمر را میان افراد جامعه به وجود می‌آورد. انسان‌ها ذاتاً در پی آن هستند که نسبت به دیگران متمایز جلوه کنند و از این تمایز خود احساس سربلندی کنند. هویت، جنبه‌ها، جلوه‌ها و ابعاد متفاوت و متنوعی دارد، بعد فلسفی، بعد روانی، بعد فرهنگی و بعد اجتماعی از ابعاد هویت محسوب می‌شوند (۱۷). ساختار فرهنگی و هویتی هر جامعه و هر ملتی با در نظرگرفتن تمام متعلقات آن جامعه و ملت سنجیده می‌شود. تاریخ، زبان، مذهب، سیاست، اقتصاد، جایگاه جهانی و رتبه اندیشه و تأثیرگذاری در سطوح کلان علمی و فرهنگی جهان از جمله گزاره‌های مؤثر در تعریف هویت است. هویت نوعی گرایش ایده‌آل طلبانه و تنش میان فرد و اجتماع، گذشته و آینده، من بیرونی و من درونی است (۱۸).

در صورتی که سخن از کنشگران اجتماعی باشد، هویت عبارت است از فرایند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر منابع معنایی دیگر اولویت داده می‌شوند. هویت منبع معنا برای خود کنشگران است و به دست خود آن‌ها از رهگذر فرایند فردیت‌بخشیدن، ساخته می‌شود.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

با این حال ممکن است هویت‌ها از نهادهای مسلط نیز ناشی شوند، اما حتی در این صورت نیز فقط هنگامی هویت خواهند بود که کنشگران اجتماعی آن‌ها را درونی کنند و معنای آن را حول این درونی‌سازی بیافرینند. بنابراین هویت به فرد این امکان را می‌دهد که موقعیت خود را در نظام اجتماعی مشخص کند و به عنوان یک فرد از نظر اجتماعی متمایز شود (۱۹).

۳ـ تعریف حق

لغت‌نامه دهخدا معانی متعددی برای واژه «حق» ذکر می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها از این قرار است: ثابت، صدق، ثابت که انکار آن روا نباشد، موجود ثابت، نزد صوفیه «حق» وجود مطلق است (۱۲). حق در فرهنگ فارسی معین به معنای راست، درست، راستی، درستی، عدل، انصاف، نصیب، بهره، ملک و مال آمده است (۱۳). در خصوص تعریف «حق» در اصطلاح حقوق نظرات گوناگونی وجود دارد: ۱ـ تعریف اول که توسط «ویند شاید» و «ساوینی» ارائه شده است، «حق» عبارت است از: قدرت یا سلطه ارادی که قانون در اختیار شخص قرار می‌دهد (۲۰)؛ ۲ـ تعریف دوم، اهرنج حقوقدان آلمانی بیان کرده است، «حق عبارت از مصلحتی است که قانون از آن حمایت می‌کند»، مطابق این تعریف منافع مادی که شخص از مایملک خویش به دست می‌آورد، ذات حق و جوهره حق محسوب نمی‌شوند؛ ۳ـ تعریف سوم، «حق عبارت از قدرت ارادی است که قانون در اختیار شخص قرار داده است و از این طریق، مصلحت معینی را ایجاد می‌کند»، در نقد این تعریف باید گفت: همانطور که هیچ یک از قدرت ارادی و مصلحت به تنهایی جوهر و ذات حق نیستند، جمع بین آن دو نیز بیان‌کننده جوهره حق نیست؛ ۴ـ تعریف چهارم: «حق عبارت از امتیازی است که قانون در اختیار شخص قرار داده است و آن را از طرق گوناگون تضمین کرده است»، این تعریف از سوی یکی از حقوقدانان بلژیکی به نام «دابین» بیان شده است، بیان مزبور اشکالات تعاریف سابق را ندارد. از این رو مورد قبول عده‌ای دیگر از حقوقدانان قرار گرفته است. با این حال، تعریف مزبور کامل نیست و تنها به بخشی از ماهیت حق، یعنی «امتیاز» توجه کرده است. برای رفع نقیصه مذکور، می‌توان تعریف ذیل را ارائه داد؛ ۵ـ تعریف پنجم: «حق عبارت است از: سلطه،

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

توانایی و امتیازی که به موجب قانون یا قواعد حقوقی، به اشخاص نسبت به متعلق حق داده می‌شود که به موجب آن می‌توانند در روابط اجتماعی خویش، اراده خود را به یکدیگر تحمیل کنند و آنان را به رعایت و احترام آن الزام نمایند» (۲۰).

۴ـ مفاهیم نظری

ریشه نظریه هویت را می‌توان در کارهای نظریه‌پردازان کارکردگرا و کنش متقابل نمادین جستجو کرد. این چشم‌انداز در اصل بر روی همبستگی اجتماعی، قراردادهای اجتماعی، چگونگی اجتماعی‌شدن فرد و چگونگی تشکیل «خود» تمرکز نموده است و بر نقش روابط ارگانیکی، عوامل ذهنی و نمادین در بر ساختن هویت جمعی تأکید نموده‌اند. دورکیم قائل به دو نوع همبستگی مکانیکی (Mechanical Solidarity) و ارگانیکی (Organic Solidarity) بود. در مرحله روابط ارگانیکی افراد هر کدام دارای شخصیت و هویت واحد و مستقل هستند. او استدلال کرده است که همبستگی اجتماعی، پیوند موجود بین افراد و کلید حفظ جامعه است. در جوامع مدرن با همبستگی ارگانیکی، دقیقاً به این دلیل که افراد با هم تفاوت دارند، اجماع صورت می‌گیرد، به این دلیل که استفاده متقابل از خدمات همدیگر سبب همبستگی اجتماعی بین آن‌ها می‌شود (۲۱). جامعه‌ای که بر پایه همبستگی ارگانیک قرار دارد، کم‌ترین تأثیر را بر افزایش فرهنگی مردم دارد (۲۲). یکی از مفاهیم اساسی در تفکر جورج هربرت مید، مفهوم «خود» است. مفهومی که مید از خود ارائه می‌دهد، مفهوم «هویت» را که در اساس مقوله‌ای اجتماعی است، تداعی می‌کند. از نظر مید بازی کودکانه اولین مرحله اساسی در تکوین و توسعه «خود» است؛ دومین مرحله در شکل‌گیری «خود» مطابق با نظریه مید، مرحله بازی دسته جمعی خوانده می‌شود، ویژگی بازی دسته جمعی این است که کودک یک نقش جمعی یا نقش سازمان‌یافته یک گروه را ایفا می‌کند. بنابراین اگر یک طفل خردسال، شانس ایفای نقش‌های دیگران را نداشته باشد، «خود» را توسعه نخواهد داد و از خویشتن موضوعی نخواهد ساخت. از نظر چارلز هورتون کولی دیگر متفکر کنش متقابل نمادین، «خود» و «جامعه» دو پدیده همزادند و بین آن دو پیوند ارگانیک و گسست‌ناپذیری وجود دارد. کولی چنین استدلال می‌کرد

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

که «خاستگاه زندگی اجتماعی یک شخص از رهگذر نشست و برخاست او با اشخاص دیگر پدید می‌آید.» در نظریه کولی «خود» در یک فراگرد اجتماعی مبتنی بر ارتباط دیالکتیکی پدید می‌آید و در آگاهی شخص منعکس می‌شود. از نظر پیر بوردیو اثر هنری به منزله امری نمادین که برخوردار از ارزش و معناست، فقط در صورتی وجود دارد که توسط تماشاگران درک شود، یعنی تجربه اثر هنری نتیجه هم‌سازی و هم‌نوایی میان دو وجه «منش» فرهیخته و «حوزه» هنری است (۲۳). پیر بوردیو با ابداع مفاهیمی همچون عادت‌واره (Habitus) و میدان (Field) یا حوزه (Champs) می‌کوشد با تکیه بر تفکر رابطه‌گرا منطق تعامل آفرینش هنری با ساختارهای اجتماعی را تبیین کند. بر این اساس اثر هنری به مثابه فضایی اجتماعی است که بین موقعیت هنرمند در میدان و موضع‌گیری‌های طرح‌شده در اثر هنری او نوعی همانندی ساختی به وجود می‌آورد (۲۴). بنا بر نظر بوردیو افراد دارای پایگاه مشابه و تعاملات مشترک از عادت‌واره و الگوی کنشی نسبتاً همسو و هماهنگی برخوردارند. همچنین عادت واره فردی، از فردیت ارگانیک و ادراکات بلافصل شخص و هویت فردی جدایی‌ناپذیر است و عادت واره طبقه‌ای که از موقعیت اجتماعی اقتصادی و جایگاه عاملان اجتماعی در ساختارها و میدان‌های تعاملاتی نشأت می‌گیرد، هویت‌های جمعی مشترک را پدید می‌آورد. عادت واره طبقه‌ای، در سبک زندگی افراد متعلق به گروه‌ها و طبقات مختلف به گونه‌ای نمود می‌یابد که از ذائقه هنری و غذایی تا سلایق زیبایی‌شناختی و نگرش‌های سیاسی آن‌ها را جهت می‌بخشد (۲۵). روی‌هم‌رفته این نظریه‌ها در مورد این‌که چگونه انسان‌ها به موجوداتی اجتماعی تبدیل شده و به خودآگاهی و شیوه منظم کنش متقابل می‌رسند، توضیحات مفصلی می‌دهند، اما تمام آن‌ها بر هویت‌یابی در دوران کودکی و عوامل تأثیرگذار بر آن تأکید دارند.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

هدف و سؤالات پژوهش

هدف اصلی این پژوهش بررسی حق بر هنر و هویت برای کودکان از منظر متون منظوم فارسی (اشعار حافظ، مولانا، سعدی، فردوسی و...) است. با توجه به هدف مذکور این تحقیق درصدد پاسخگویی به این سؤالات می‌باشد:

ـ حقوق کودک چیست؟

ـ حق هنر بر هویت کودکان چگونه است؟

ـ حق بر هنر و هویت در ادبیات منظوم فارسی چگونه است؟

روش گردآوری اطلاعات

پارادائم تحقیق حاضر کیفی و روش پژوهش بر مبنای تحلیل محتوای کیفی از نوع استقرایی است. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی ـ محتوایی داده‌های متنی از طریق فرآیندهای طبقه‌بندی، کدبندی و تم‌سازی با طراحی الگوهای شناخته‌شده دانست (۲۶)، برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این راستا، جامعه هدف، کتب و مقالات معتبر و جدید پیرامون حق بر هنر، ادبیات و هویت کودکان بوده که بر اساس نمونه‌گیری هدفمند مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند.

یافته‌های پژوهش

۱ـ حقوق کودک

بررسی حقوق کودکان و احقاق حق آنان در هنگام کودکی باید در اولویت اول هر جامعه‌ای قرار گیرد، زیرا تأثیر فراوانی در برطرف‌نمودن مشکلات عاطفی بزرگسالی خواهد داشت. کودکان فاقد دلبستگی‌های عاطفی پایدار در دوره کودکی، دچار عقب‌ماندگی زبانی و فکری بوده و به علاوه بعدها در ایجاد روابط نزدیک و با دوام با دیگران با دشواری رو به رو می‌شوند و تغییر این ویژگی‌ها بعدها دشوارتر می‌شود (۲۷). تعریف

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

کودک، دوران کودکی ایده‌آل و ارزش‌های موجود در این حوزه و حقوق و جایگاه کودک در جامعه نیز شاخص‌های خود را می‌طلبد. کودک یا صغیر در اصطلاح حقوقی به کسی گفته می‌شود که از نظر سن به نمو جسمی و روحی لازم برای زندگی اجتماعی نرسیده باشد. همچنین در اغلب نظام‌های جدید حقوقی، تعریف کودک ناظر بر سن انسان است و سن تنها عامل تمایز دوره کودکی از بزرگسالی است (۲۸). از نظر کنوانسیون حقوق کودک مصوب نوامبر ۱۹۸۹ «منظور از کودک افراد انسانی زیر سن ۱۸ سال است، مگر این که طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک، سن بلوغ کم‌تر تشخیص داده شود.» بر اساس ماده ۸ این کنوانسیون «کشورهای طرف کنوانسیون حق کودک برای حفظ هویت خود، من جمله ملیت، نام و روابط خانوادگی را طبق قانون و بدون مداخله تضمین خواهند کرد.» همچنین مطابق ماده ۳۱، کشورهای طرف کنوانسیون حق کودک را برای تفریح و آرامش و بازی و فعالیت‌های خلاق مناسب سن خود و شرکت آزادانه در حیات فرهنگی و هنری به رسمیت می‌شناسند. کشورهای طرف کنوانسیون حق کودک را برای شرکت کامل در حیات فرهنگی و هنری محترم شمرده و ضمن توسعه فرصت‌های مناسب جهت شرکت کودکان در فعالیت‌های فرهنگی، تفریحی و هنری خلاق آنان را تشویق خواهند کرد (۲۹). بر همین اساس چارچوب قانون اتحادیه اروپا برای حمایت از حقوق کودکان نیز قطع‌نامه‌های کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل می‌باشد که اذعان می‌دارد حق هویت کودک باید مجدداً بر اساس خواسته‌ها و احساسات او با توجه به حساسیت فرهنگی تعریف شود.

از نظر اسلام حقیقت‌جویی و به دنبال شناخت حق و حقیقت‌بودن چیزی است که جزء فطرت انسان است. این موضوع در قرآن کریم چنین مطرح شده است: «فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُون» (۳۰). در اسلام حقوق کودکان از دو جنبه مادی و معنوی قابل بررسی است: ۱ـ جنبه مادی آن مشتمل بر حق حیات، حق شیرخوارگی، حق نامگذاری و نام نیکو، حقوق مالی و تأمین آتیه آنان بوده؛ ۲ـ

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

حقوق معنوی نیز شامل سه بخش: ۱ـ حقوق هدایتی (دعاکردن، استغفار و طلب توبه، توجه به دین و خط فکری صحیح)؛ ۲ـ حقوق تربیتی (نصیحت و موعظه‌کردن، مسؤولیت‌پذیری، پرورش و آموزش تجربه‌ها)؛ ۳ـ حقوق روانی (محبت و احترام، اعتماد و مشورت، نگرانی و دلسوزی) می‌باشد. کودک ضعیف‌ترین و شاید مهم‌ترین عضو خانواده و جامعه است، حقوق او از مهم‌ترین حقوق انسانی است، زیرا اگر کودکان از مراقبت و حقوق ویژه‌ای برخوردار نباشند، نمی‌توانند در سایه این حقوق از صحت و سلامتی روحی و جسمی برخوردار شده، حضوری مفید و کارساز در اجتماع داشته باشند، لذا مباحث حقوق کودک از مسائل ریشه‌ای و مهم است که در میان انبوه دیگر مسائل علوم انسانی از اهمیت به سزایی برخوردار است. از سویی حقوق کودک، بخشی از موضوعات حقوق بشر است که نیاز به حمایت جدی از سوی جامعه بین‌المللی دارد. واژه «الحق» یکی از اسماءالحسنی است. همچنین واژه حق و حقوق در قرآن با دو معنی به‌کار رفته است: ۱ـ یکی به معنای عمل یا تکلیفی که بر عهده فرد است و بر انجام‌دادن آن تأکید شده است، مانند وصیت‌کردن یا رعایت بهره زوجه از سوی زوج در احکام طلاق؛ ۲ـ دیگری به معنای نصیب یا بهره‌ای که متعلق به فرد خاصی است، مانند آیاتی که به دادن حق خویشاوندان، مسکینان و در راه‌ماندگان امر می‌کند، یا نگاه‌داشتن بهره‌ای معین از اموال را برای سائل و محروم، از ویژگی‌های نمازگزاران و متقین برمی‌شمارد. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «دایره حق در توصیف و بیان، از هرچیزی وسیع‌تر است، ولی به هنگام عمل از روی انصاف، مجال آن از همه چیز تنگ‌تر و کم‌وسعت‌تر است» (۳۱). اگر حق را از دو جنبه «مطلق» و «نسبی» مورد بررسی قرار دهیم، «حق نسبی» شامل تمامی حقوق دینی بوده و تنها برای اشخاص معینی ایجاد تکلیف می‌کند. به طور مثال حق طلبکار فقط در مقابل بدهکار است و از او می‌تواند انجام تعهد خود را بخواهد و هیچ گونه تکلیفی برای افراد دیگر ایجاد نمی‌شود، در حالی که «حق مطلق» حقی است که در مقابل تمامی افراد جامعه است و تمامی افراد مکلف به احترام به این حق هستند. «حق بر هنر کودک» جزء این حق قرار گرفته و حقی است که تمامی افراد مکلفند آن را رعایت نموده و به آن تجاوز نکنند. در یک تقسیم‌بندی دیگر «حق

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

بر هنر کودک» یک «حق دائمی» برای او محسوب می‌گردد، زیرا «حق موقت» آن است که دارای مدت باشد، مانند حق مستأجر نسبت به منافع عین مستأجره و یا حق زوجیت در ازدواج موقت که با اتمام مدت، پایان می‌یابد. در مقابل «حق دائم» آن است که مدت نداشته باشد، مانند حق مالکیت. از این جنبه کودک حق دارد تا پایان عمر از اقسام هنر مانند شعر، داستان، موسیقی، نقاشی و... استفاده نموده و احساسات درونی خود را به این وسیله در کنش با دیگران در میان بگذارد. در تقسیم‌بندی دیگر «حق بر هنر کودک» از جنبه روابط بین مربی و متربی یک حق خصوصی برای او محسوب می‌گردد. «حق خصوصی» امتیازی است که هر شخص در برابر دیگران دارد، مانند حق مالکیت، حق انتفاع، حق شفعه، حق رهن و حق خیار. ایجاد حق خصوصی ممکن است به دلیل عمل حقوقی و ناشی از اراده باشد یا اجرای قاعده حقوقی در روابط اجتماعی، ولی در هر حال، در برابر هر حق خصوصی، تکلیفی نیز برای شخص مقرر شده است.

۲ـ حق بر هنر و هویت کودک

«حق مربوط به هویت» حقی است که به هر انسان تعلق دارد و از شخص انسان حمایت می‌کند. به دیگر سخن، این حق به حفظ ذات و عرض انسان برمی‌گردد. حقوق مربوط به شخصیت، هم از شخصیت جسمی و هم از شخصیت معنوی و روحی انسان حمایت می‌کند. در جوامع پیشرفته، افراد با فضای اجتماعی یکپارچه‌ای رو به رو نیستند. مجموعه شبکه‌هایی از حوزه‌های مختلف عمل، نظیر ورزش، زندگی، هنر، علم، دین، اقتصاد، سیاست و جز این‌ها، جوامع کوچکی را با ضوابط، قواعد و گونه‌های قدرت خود تشکیل می‌دهند که بوردیو آن‌ها را میدان می‌نامد (۱۴). میدان، در وهله نخست، فضای ساختمندی از موقعیت‌هاست، یک میدان قدرت جبرهای خاص خود را بر کسانی که وارد آن می‌شوند، تحمیل می‌کند. بنابراین کودک جهت احراز هویت کودکانه خود چاره‌ای ندارد جز آنکه حداقلی از حقوق و سرمایه اجتماعی مورد نیاز خود را کسب کرده و به آداب و رسوم میدان خود گردن نهد. نسبت میدان کودک با هویت هنری او نسبت هم ذاتی است. از نظر بوردیو میدان صحنه پیکار و پویشی است که از رهگذر آن، کنشگران و نهادها در پی حفظ یا براندازی نظام توزیع سرمایه موجودند میدان،

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

کارزاری است که در آن، منازعه‌ای پیوسته و بی‌پایان بر سر مبانی هویت و سلسله مراتب در جریان است (۳۲). کودکان از سال‌های آغاز تولد در برابر هنرهای منظوم نظیر شعر، سرود و موسیقی به هیجان می‌آیند و اغلب نسبت به آن‌ها واکنش نشان می‌دهند (۳۳). از این رو هنر را می‌توان یکی از کارآمدترین ابزار و روش‌های تربیت آدمی در عصر امروز به شمار آورد که نتایج و آثارش از ابعاد گوناگون، به ویژه از نظر خلاقیت و ایجاد هویت، بسیار اهمیت دارد. طبق نظریه گاردنر، برای به دست‌آوردن تمام قابلیت‌ها و استعدادهای یک فرد، نباید تنها به بررسی ضریب هوشی او پرداخت، بلکه انواع هوش‌های دیگر مثل هوش موسیقیایی، هوش درون فردی، هوش تصویری ـ فضایی و هوش کلامی ـ زبانی نیز باید در نظر گرفته شود (۳۴). هنر در تقویت هوش‌های چندگانه و افزایش مهارت‌های حرکتی، زبانی، تصمیم‌گیری، سواد بصری و خلاقیت کودکان تأثیر عمیقی داشته و باعث افزایش اعتماد به نفس در آنان می‌شود. اعتماد به نفس در ساخت شخصیت کودک و شکل‌گیری آینده و هویت مستقل کودک نقش به سزایی خواهد داشت. مقوله هویت‌یابی در کودکان در دهه‌های اخیر بیش از پیش مورد توجه پژوهشگران به ویژه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان قرار گرفته است. همچنین تأثیر هنر و فرهنگ نیز بر هویت‌یابی کودکان قابل تأمل و تفکر است. بستر هویت‌ساز کودکان می‌تواند از عناصری همچون محیط اجتماعی، خانواده، زبان، محل تولد، رسانه، سن، جنسیت، تاریخ و مواردی از این قبیل متأثر گردد. در بستر فرهنگ جامعه بایستی به عناصر هویت‌ساز و ابعاد مختلف مؤثر در هویت توجه ویژه داشت که مهم‌ترین این موارد هنر است. شکل‌گیری صحیح هویت مستلزم ارائه داده‌ها و اطلاعات مرتبط با فرهنگ ملی است. برای ایجاد هویت پایدار در کودکان باید باورها، نگرش‌ها و کنش‌های اجتماعی کودک را در بستر فرهنگی و هنری مناسب که با ارزش‌های جامعه همخوانی دارد، شکل دهیم. اشکال مختلف هنر چون موسیقی، نقاشی و سفالگری می‌تواند خصوصیاتی مانند عزت نفس، شجاعت، شهامت، جرأت، ایمان، رقت قلب و همدردی را در هویت کودک پرورش دهد.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

۳ـ حق بر هنر و هویت در ادبیات منظوم فارسی

ادبیات و هنر نقش مهمی در فرایند رشد و پرورش شخصیت و هویت درونی کودک ایفا می‌کنند. بخش عظیمی از فرایند هویت‌یابی و شخصیت‌پذیری کودکان به کمک هنر و ادبیات در قالب کتاب‌ها، نشریات و... به آنان منتقل شده است. یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین ابزارهای مؤثر در رشد و تکامل کودک از جنبه‌های گوناگون ذهنی، عاطفی، اخلاقی و هویتی، اشعار منظوم ادبی است. میشل لاندبسرگ، درباره اهمیت ادبیات و کتاب‌های ادبی در تربیت کودک، پرورش شخصیت و ایجاد هویت فردی و اجتماعی می‌گوید: «ادبیات برای کودک کارهای زیادی انجام می‌دهد که بهترین آن‌ها توسعه افق‌ها و القای حسی درباره پیچیدگی زندگی و ماهیت خویش است. هیچ سرگرمی دیگری تا این حد نمی‌تواند به صورت همه‌جانبه ذهن کودک را با نهادها، الگوها، معانی، امکانات مدنی و خویشتن خویش و هویت اصلی‌اش آشنا سازد» (۳۵). هنر و ادبیات سرچشمه‌ای آسمانی داشته، سرشار از زیبایی و آفرینندگی هستند و با خودآگاهی عرفانی و شهود درونی پیوند خورده و مبتنی بر نوعی علم و معرفت باطنی هستند. انسان هنرمند با درک این شهود، تمام عالم را درمی‌یابد. در درون هنرمند، پنجره‌ای به سوی جمال و کمال بی‌انتهای حق و روزنه‌ای برای دیدن نفس زیباییِ هستی باز شده است، به صورتی که ذات حق را می‌بیند. شاعر آنچه را در جمال هستی شهود می‌نماید، به زبان و قالب شعر بیان می‌دارد. از این رو هنر و شعر، تجلی و تمثیل نفس زیبایی و جمال حق بوده و به بیان دیگر گوهر شعر و هنر، تجلی شیدایی و مظهر زیبایی جان هنرمند نسبت به جمال حق هستند. ادبیات، به خاطر بیان و ترویج ارزش‌های اجتماعی و انسانی، برای کل جامعه بشری، مفید است. اغلب وقتی حرف از ادبیات می‌شود، شعر رودکی، حافظ یا متون پیچیده سخن‌سرایان نثر فارسی یا قواعد و افعال دستور زبان به یاد می‌آید، اما آنچه مفهوم ادبیات را شکل می‌دهد چیزی بیش از این‌هاست. آموختن ادبیات، یعنی آموختن واژه‌ها، یعنی وسعت‌یافتن جهان، یعنی عمیق‌ترشدن احساس و عواطف آدمی، یعنی درکی وسیع از خود و از جهان پیرامون. ادبیات به کودکان اجازه می‌دهد بخوانند، فکر کنند و فعال و مؤثر با متن درگیر شوند و

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

به این ترتیب، جنبه‌های تازه و غیر منتظره‌ای از زبان را کشف کنند. یک رمان یا داستان کوتاه خوب می‌تواند کودکان را به دنیایی تازه ببرد و آن‌ها را در تجربه محیطی تازه یاری کند. یک نمایش‌نامه یا شعر می‌تواند احساساتی قوی و نیرومند در بچه‌ها برانگیزد. یک اثر ادبی می‌تواند گستره معنایی بالایی را پوشش دهد و کودکان را در درک این مفاهیم یاری کند. به این ترتیب می‌توان سطح درک، آگاهی و استنباط کودکان را به واسطه درگیری آن‌ها با ابهامات و استعارات متفاوت ادبی بالا برد، قدرت تخیلشان را بهبود بخشید و به آن‌ها کمک کرد آگاهی‌شان را از احساسات خویش افزایش دهند. اگر از آن‌ها خواسته شود به طور مستقل نظرشان را درباره یک اثر ادبی بیان کنند، بر اعتماد به نفس آن‌ها در بیان احساسات و تصاویر ذهنی‌شان افزوده می‌شود و این‌گونه خلاقیت ادبی‌شان گسترش یابد. ضرب‌المثل‌ها، استعاره‌ها و تشبیهاتی که در شعر وجود دارد، مغز کودکان را غافلگیر می‌کند و با تصویرهایی مواجه می‌شوند که هرگز ندیده بودند. جریان تعاملات زبانی در مسیرهای عصبی مغز کودک، می‌تواند به رشد خلاقیت کودک کمک کند. همچنین ریتمیک‌بودن اشعار برای کودک و همراهی آن با موسیقی برای کودک بسیار جذاب و مفید خواهد بود. نقاشی یکی از هنرهای تجسمی است که به عنوان یک ابزار مهم در جهت تقویت خود واقعی و کسب سرمایه اجتماعی کودکان نقش مهمی دارد. کودک برای رسیدن به زندگی بهتر و دستیابی به کمال و پیشرفت، باید از طریق آموزش، نقد و اصلاحگری، اتحاد، مهرورزی و همدردی در محیط اجتماعی هویت کودکانه خود را بسازد. کاربرد واژه هنر در شعر، مهم‌ترین بخش این پژوهش را تشکیل داده به دلیل جایگاه ویژه‌ای که هنر در میان توانایی‌ها و خصائص نیکوی انسانی به خود اختصاص داده است. در زبان فارسی قدیم فضایل چهارگانه شجاعت، عدالت، عفت و حکمت عملی که از مصادیق مهم هویت به شمار می‌روند به معنی هنر گرفته شده و هر که این چهار خصلت و فضیلت را داشت، هنرمند و باهویت شناخته می‌شد. برخی شاعران هنر را در دو معنای کمال اخلاقی و توانایی جسمی گرفته‌اند. با مطالعه اشعار شاعران مختلف درباره هنر می‌توان معانی مختلف هنر را کشف کرد. ادبیات، همواره با اخلاق، پیوندی دیرینه داشته و بر مسأله

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

مهم «خودشناسی» که همان هویت‌یابی می‌باشد، تأکید فراوان کرده است و از آنجا که در آموزه‌های اسلامی، خودشناسی، پایه و پیش‌نیاز خداشناسی معرفی شده است، می‌توان به اهمیت و جایگاه ادبیات در هویت‌یابی فرد بیشتر پی برد. با تحلیل کیفی اشعار فارسی مضامین جزئی مطابق جدول‌های ۱ تا ۵ به این شرح مشخصی شدند: حافظ بر مضمون «منزلت عرفانی و علمی هنرمند»، مولانا بر مضمون «خودآگاهی عرفانی و شهود درونی هنرمند»، سعدی بر مضامین «پرورش روحی و روانی فرد»، «نقش عقل در تکامل آدمی» و «کمال اخلاقی انسان»، فردوسی بر مضامین «هنر و جامعه»، «شهود درونی»، «قدر و منزلت هنر» و برخی دیگر از شاعران بر مضامین«عمق‌بخشیدن به احساسات و عواطف» و «تکامل آدمی» تأکید داشتند و در نهایت بر اساس جدول ۶ سه مضمون اصلی «هویت‌یابی»، «خودآگاهی» و «تکامل اخلاقی» به دست آمد.

نتیجه‌گیری

الهام، زیبایی و خیال باطنی، جان‌مایه هنر است. هنر در ادبیات فارسی، ظهور و جلوه جان پاک و زیبای هنرمند است که در آثار و سبک هنری او انعکاس یافته است و زبان هنری مانند زبان عرفان، جنبه نمادین دارد. نتایج پژوهش حاضر مشخص می‌کند که حق بر هنر کودک از نوع حقوق «مطلق و دائمی» است، زیرا علاوه بر این‌که تمامی افراد مکلف به رعایت آن هستند، کودک حق دارد تا پایان عمر از اقسام هنر مانند شعر، داستان، موسیقی، نقاشی و... استفاده کند، یعنی این حق مادام‌العمر بوده و این یافته تحقیق با نتایج مقدادی (۱۳۹۵ ش.) همسو می‌باشد. در این میان حق کودک از جنبه روابط بین مربی و متربی حق خصوصی محسوب می‌گردد که با آموزش هنر از سوی مربی به عنوان یکی از ابزارهای مهم هویت‌یابی همخوانی دارد. همچنین هنر ضمن تقویت هوش‌های چندگانه باعث افزایش اعتماد به نفس و ایجاد هویت مستقل کودک می‌شود و این یافته در نتایج پژوهش رخش خورشید (۱۳۹۵ ش.) که نشان داده آموزش هنر در استعدادیابی و پرورش و تربیت کودک مؤثر است، نیز مورد تأیید قرار گرفته است. از جنبه حق بر هنر و هویت‌یابی میدان کودک با معنویت هنری او نسبت

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

هم‌ذاتی دارد، زیرا در میدان کودک منازعه‌ای پیوسته و بی‌پایان برسر مبانی هویت برای او وجود دارد و او را به سوی ماهیت اصلی خویش از ناخودآگاه به خودآگاه سوق داده و هویت او را شکل می‌دهد. این یافته نیز در پژوهش ماندی (۲۰۱۴ م.) به دست آمده است، به طوری که بیان می‌دارد اثر هنری بر درک کودک از خود و فرهنگ زندگی تأثیر دارد. برای ایجاد هویت پایدار در کودکان باید باورها، نگرش‌ها و کنش‌های اجتماعی کودک را در بستر هنری مناسب که برگرفته از فرهنگ جامعه می‌باشد، شکل دهیم. همانطور که پورجعفر و بدخشان (۱۳۹۷ ش.) کودکان را به عنوان کنشگران اجتماعی معرفی کرده‌اند، سلحشور و مرتضوی (۱۳۹۷ ش.) نیز معتقدند که میان هویت کودک و بستر فرهنگی او رابطه وجود دارد و ایجاد بستر هنری برای کودک مهم‌ترین عنصر هویت‌ساز کودک می‌باشد.

در این پژوهش جهت تحلیل کیفی هر بیت یک واحد معنایی در نظر گرفته و به مفهوم تبدیل شد و مفاهیم در قالب مقولات جزئی و کلی جای گرفتند. برآیند این موضوع‌بندی به سه مقوله اصلی که عبارتند از: ۱ـ هویت‌یابی؛ ۲ـ خودآگاهی؛ ۳ـ تکامل اخلاقی انجامید. بر همین اساس ادبیات منظوم به خاطر ترویج ارزش‌های اجتماعی و انسانی باعث شکل‌دهی احساسات و عواطف کودکان شده و درک وسیعی از «خود» در کودک به وجود می‌آورد. کودک از طریق خواندن و گوش‌دادن به شعر، اجرای نمایش، نقاشی‌کردن و یا اظهار نظر در مورد متن منظوم ادبی فکر می‌کند و به صورت فعال با سوژه درگیر شده و به این ترتیب جنبه‌های ناشناخته وجود خود را کشف می‌کند. این یافته نیز با نتایج پژوهش‌های ستاریان (۱۳۹۸ ش.)، نورانی (۱۳۹۷ ش.) و سلیقه (۱۳۹۷ ش.) که هنر و ادبیات را به عنوان عناصری برای یافتن عنای درست زندگی کودک ضروری می‌دانند، همخوانی دارد. افزون بر موارد فوق، پژوهش نشان داد شعر و هنر جایگاه ویژه‌ای در هویت‌یابی کودک داشته و مصادیق مهم هویت مانند شجات، عدالت، عفت و حکمت در اشعار فارسی هم‌معنی هنر گرفته شده‌اند و از نظر متون منظوم فارسی هنرمند کسی است که هویتش از صفات ویژه‌ای در کودکی تأثیر گرفته باشد، اگرچه طبق یافته‌های این پژوهش هنر و ادبیات عامل رشد و تعالی کودکان و تسهیلگر

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

فرایند هویت‌یابی آن‌ها در بستر فرهنگ و فرایندهای اجتماعی هستند، اما متأسفانه تاکنون این دو عنصر در ایران به عنوان حق برای کودکان چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند، لذا پیشنهاد محققین بر این است که جهت تقویت و تثبیت پایه‌های هویت کودک باید به ابعاد و نیازهای کودک متناسب با حقوق او توجه ویژه داشت. مربیان، والدین و مسؤولان باید هنگام برنامه‌ریزی در خصوص پرورش شخصیت کودکان به این امر توجه داشته باشندکه هنر می‌تواند با در نظرگرفتن نیازهای عالی آدمی وی را به مراحل نهایی تکامل رهنمون سازد. بر همین اساس ضرورت بهره‌گیری از آن به منظور ارتقای شخصیت و ایجاد خلاقیت و کمک به فرایند هویت‌یابی کودکان بیش از پیش توصیه می‌شود.

از جمله محدودیت‌های این پژوهش کمبود منابع دست اول و پژوهش‌های خاص در زمینه حق بر هنر کودک می‌باشد. همچنین محدودیت دیگر گسترده‌بودن اشعار و ابیات منظوم فارسی بود که انتخاب واحدهای معنایی را برای محققین دشوار می‌ساخت.

در پایان پیشنهاد می‌گردد محققین در خصوص حق بر هنرکودک در ایران بیشتر پژوهش نمایند.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۱: مضمون هنردر شعر حافظ

گزاره	مفهوم	مقوله/ مضمون
گر در سرت هوای وصال است حافظا بایـد که خاک درگه اهل هنر شـوی	خودآگاهی عرفانی	منزلت عرفانی و علمی هنرمند
تکیه بر تقوی و دانش در طریقت کافری است راهـرو گــر صـد هنــر دارد تـوکـل بـایـدش	کمال هنرمند	
کمـال سـر محبـت ببیـن نه نقص گناه که هر که بی هنر افتد نظر به عیب کند	نظر والای هنرمند	
حافظ تو ختم کن که هنر خود عیان شود بـا مدعـی نـزاع و محاکـا چه حاجت است	جایگاه والای هنر	
روی خوب است و کمال هنر و دامن پاک لاجـرم همـت پـاکـان دو عـالم با اوست	جایگاه و کمال هنر	
قلنـدران حقیقـت بـه نیـم جـو نخـرند قبای اطلس آن کس که از هنر عاریست	جایگاه هنرمند	
روز در کسب هنر کوش که می‌خوردن روز دل چــون آینـه در زنــگ ظـلام انــدازد	ارزش علمی هنر	
عاشق و رند و نظربازم و می‌گویم فاش تـا بدانـی که به چندین هنر آراسته‌ام	جایگاه هنرمند	
ساعد آن به که بپوشی تو چو از بهر نگار دسـت در خـون دل پرهنـران مـی‌داری	ارزش هنرمندان	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۲: مضمون هنر در شعرمولانا

گزاره	مفهوم	مقوله/ مضمون
چـون غرض آمد، هنـر پوشیده شد صد حجاب از دل به سوی دیده شد	ضرر دشمنی با هنر	خودآگاهی عرفانی و شهود درونی هنرمند
ای دل برای دلخوشی، زر و هنر چون می‌کشی دیدی تو از زر و هنر بی‌خسف یک قارون خوش؟	منزلت مادی هنرمند	
خواجه‌ام من نیز خواجه زاده‌ام صـد هنـر را قابـل و آمـاده‌ام	خودآگاهی هنرمند	
سـامری را آن هنر چه سـود کرد کان فن از باب اللّه‌اش مردود کرد	معرفت باطنی هنر	
گر ترک یک هنر بکند مرد طبع او مشغول کار دیگر گشت و دگر هنر	پرورش خلاقیت	
گـر فلاطـون را هنـر نفریفتی نوحه کردی بر هنر بگریستی	رشد ذهنی هنرمند	
هنر چو بی‌هنری آمد اندر این درگـاه هنروران ز شادیت چون نه زین نفرید	قدر هنرمند	
عشـق بـود کـان هنـر عشـق بـود معـدن زر دوست شود جلوه از آن پوست شود پرزر از این	ارزش هنر	
هر آن کس کو هنر را ترک گوید ز بهـر تـو هنـرمنـد عظیمـست	شهود درونی هنر	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۳: مضمون هنر در شعر سعدی

گزاره	مفهوم	مقوله/ مضمون
هنر باید و فضل و دین و کمال که گاه آید و گه رود جاه و مال	پایداری و ماندگاری هنر	پرورش روحی و روانی افراد، نقش عقل در تکامل آدمی، کمال اخلاقی، توانایی جسمی
سعدی هنر نه پنجه مردم شکستن است مـردی درسـت باشی، اگر نفس بشکنـی	هنر در خدمت مردم	
گـر بی‌هنـرم وگـر هنرمند لطف است امیدم از خداوند	جایگاه هنر در دین	
خردمند مـردم هنـرپرورند که تن‌پروران از هنر لاغرند	جایگاه هنر	
گر فریدون شود به نعمت و ملک بـی‌هنـر را بـه هیـچ کس مشمـار	جایگاه هنرمند در جامعه	
صوفی و کنج خلوت سعدی و طرف صحرا صـاحـب هنـر نگیـرد بـر بی‌هنـر بهـانـه	خردمندی هنرمند	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۴: مضمون هنر در شعر فردوسی

گزاره	مفهوم	مقوله/ مضمون
هنر مردمی باشد و راستی ز کژّی بود کمّی و کاستی	ترویج ارزش‌های اجتماعی	هنر و جامعه، شهود درونی، قدر و منزلت هنر
هنر نزد ایرانیان است و بس ندادنـد شیر ژیان را به کس	هویت اجتماعی هنر	
هر هنری کان ز دل آموختند بـر زه منسـوج وفـا دوخـتنـد	ارزش انسانی هنر	
گـر هنـری در تـن مردم بود چون نپسندی گهری گم بود	دریافت معانی	
مردم پرورده به جان پرورند گـر هنری در طرفی بنگرنـد	قدر هنر و هنرمند	
خاک زمین جز به هنر پاک نیست وین هنر امـروز درین خـاک نیست	هنر و جامعه	
گر هنری سر ز میان برزند بی‌هنری دست بدان درزند	ارزش هنر و هنرمند	
کار هنرمند به جان آورند تا هنرش را به زبان آورند	قدر هنرمند	
در همه چیزی هنر و عیب هست عیـب مبین تا هنـر آری به دست	کمال اخلاقی	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۵: مضمون هنر در شعر سایر شاعران پارسی

گزاره		مفهوم	مقوله/ مضمون
نظامی	مردم آن است که دین است و هنر جامه او نه یکی بی هنر و فضل که دیباش قباست	هم‌ترازی هنر با دین	هنر و جامعه، شهود درونی، قدر و منزلت هنر
	فرزند هنرهای خویشتن شو تا همچو تو کس را پسر نباشد	بی‌همتایی هنرمند	
	وانگه که هنر یافتی، بشاید گر جز هنرت خود پدر نباشد	کمال هنر	
	ای شهره درختی، بکوش تا بر یکسر به تو جز کز هنر نباشد	ارزش هنر	
ناصرخسرو	ز کمال نظم فسون اثر، بگداخت بیدل بیخبر چه قیامت است بر آن هنر که به همچو بی‌هنری رسد	جایگاه والای هنر	
بیدل دهلوی	جهان هنر دائم آباد باد از آن معدن فضل و کان هنر	پرورش خلاقیت	
فخرالدین عراقی	گهر داری، هنر داری به هرکار بزرگی را چنین باشد دلایل	سعادت فردی	
منوچهری	بود به قدر هنر داغ‌های محرومی فریب شهرت بی حاصل هنر نخوری	قدر هنرمند	عمق‌بخشیدن به احساسات و عواطف، تکامل آدمی
	از قبول نظر عشق شود عیب هنر ورنه جز بی هنری هیچ هنر نیست مرا	بعد اخلاقی هنر	
	امیدها به هنر داشتم، ندانستم که بخت سبز بر آیینه هنر زنگ است	معرفت باطنی	
	ستم به قدر هنر می‌کشند اهل هنر به شاخ، سنگ به اندازه ثمر ریزد	ارزش‌های انسانی	
	صائب فکند اگر چه هنر نان من به خون رغبت همان به کسب هنر می‌شود مرا	ارزش علمی هنر	
	زخم از هنر همیشه به صاحب هنر رسد چون خانه صدف که به آب از گهر رسد	ماهیت هنر	
	هیچ کس نیست که بر داغ هنر ناخن نیست چه ضرورست که ما داغ هنر تازه کنیم	عمق بخشیدن به احساسات	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

جدول ۶: مقولات کلی و مضامین اصلی هنرو هویت‌یابی در اشعار فارسی

شاعر	مقولات/ مضامین جزئی	مقولات/ مضامین اصلی
حافظ	منزلت عرفانی و علمی هنرمند	ـ هویت‌یابی ـ خودآگاهی ـ تکامل اخلاقی
مولانا	خودآگاهی عرفانی و شهود درونی هنرمند	
سعدی	پرورش روحی و روانی فرد	
	نقش عقل در تکامل آدمی	
	کمال اخلاقی انسان	
فردوسی	هنر و جامعه	
	شهود درونی	
	قدر و منزلت هنر	
نظامی، ناصرخسرو، بیدل دهلوی، فخرالدین عراقی، منوچهری	هنر و جامعه	
	شهود درونی	
	قدر و منزلت هنر	
	عمق‌بخشیدن به احساسات و عواطف	
	تکامل آدمی	

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

References

1. Binder L. Crises and Sequences in Political Development. Translated by Khajeh Sarvi GH-R. Tehran: Research Institute for Strategic Studies; 2001.

2. Rakhsh Khorshid Z, Salari I. The Role of Art in Educating and Learning Children's Social Behaviors. Sari: The First International Conference on Management, Accounting, Educational Sciences and Resistance Economics; Action and Practice, Baran Andisheh Scientific Research Company; 2016.

3. Meghdadi MM. Jurisprudential study of the right of art for children. Quarterly Journal of Art Theology 2016; 3(7): 108-136.

4. Salahshour S, Mortazavi Z. Elements of identity and the process of identification in preschool children in the context of Islamic-Iranian culture. Yazd: National Conference on the Identity of Islamic Iranian Children in Preschool; 2018.

5. Pourjafar F, Badakhshan E. Investigating the concept of child identity, how it is formed and the role of the family in the Islamic identity of children. Yazd: National Conference on the Identity of Islamic Iranian Children in Preschool; 2018.

6. Jennifer M, Atia S, Brandi R. Cultural Identity Through Art(s) making. Australian Journal of Teacher Education 2014; 39(7): 15-30.

7. Saligheh M. The role of art and literature, poetry and fiction in the process of identifying children. Yazd: National Conference on the Identity of Islamic Iranian Children in Preschool; 2018.

8. Noorani M. Investigating the role of literature (story and poetry) in establishing the identity of Iranian children. Yazd: National Conference on the Identity of Islamic Iranian Children in Preschool; 2018.

9. Ahmadi Dastjerdi M, Abedi Jebeli M. The role of literature as a national-spiritual capital in the formation of children's national identity. Yazd: National Conference on the Identity of Islamic Iranian Children in Preschool; 2018.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

10. Satarian T. The Role of Art and Literature in the Process of Identifying Children. Preschool Educational Development 2019; 10(3): 23-18.

11. Seif S, Kadivar P, Karami Nouri R, Lotfabadi H. Developmental Psychology (1). 27th ed. Tehran: Samt; 2018.

12. Dehkhoda A. Dictionary. Tehran: Tehran University; 1998.

13. Moin M. Moin Culture (Persian). Tehran: Zarrin; 2007.

14. Alexander V. Sociology of Arts A Description of the Beautiful and Popular Forms of Art. Translated by Rawdrad A. 2nd ed. Tehran: Shadrangh; 2014.

15. Amid H. Amid Persian Dictionary. 44th ed. Tehran: Milad; 2012.

16. Jenkins R. Social Identity. Translated by Yarahmadi T. Tehran: Shirazeh; 2002.

17. Al-Taie A. Ethnic Identity Crisis in Iran. Tehran: Shadegan; 1999.

18. Mastoviski M. Identité de I'Europe central. Paris: Institut d'Etudes Slaves; 1995.

19. Cuche D. La notion de culture dans les sciences sociales. Paris: La Découverte; 2001.

20. Kariminia MM. Laws, rights and types of rights. Journal of Knowledge 2003; 12(70): 82-88.

21. Garb E. Social Inequality: The Views of Classical and Contemporary Theorists. Translated by Siahpoosh M, Gharavizad AR. 2nd ed. Tehran: Contemporary; 2002.

22. Baert P. Social Theory in the Twentieth Centry. London: Polity Press; 1998.

23. Bourdieu P. Historical development of pure aesthetics. Translated by Farhadpour M. Arghenoon 2000; 3(17): 147-166.

24. Bourdieu P. The Field of Culthral Production. Cambridge: Polity; 1993.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]

25. Inglis D, Hoghson J. Sociology of Art Ways of Seeing. Translated by Mohammadi J. Tehran: Ney; 2016.

26. Iman MT, Noshadi MR. Qualitative content analysis. Quality of Research in the Humanities 2015; 3(2): 15-44.

27. Giddens A. Sociology. Cambridge: Polity Press; 1989.

28. Rahmani M, Piri F, Hajiloo A. Protecting the child's right to life in armed conflict from the perspective of Islam and international documents with a view to Yemeni children. Child Rights Quarterly 2019; 1(3): 73-100.

29. Covention on the Rights of Child. Article.1, 8, 9, 24.

30. The Holy Quran. Room: 30.

31. Nahj al-Balagha. Sermon 216.

32. Ramin A. Fundamentals of Sociology of Art. 14th ed. Tehran: Ney; 2013.

33. Aminpour Q. Poetry and Childhood. Tehran: Morvarid; 2006.

34. Fallahian N, Aram MB, Naderi M, Ahmadi A. Methods of teaching social studies. 2nd ed. Tehran: Iran Textbook Publishing Company; 2012.

35. Peter H. Theoretical and Critical Perspectives in Children's Literature. Translated by Kermani AR, Ebrahimabadi AR. Tehran: Arun; 2003.

[Downloaded from childrightsjournal.ir on 2026-11-03]